

Čitaonica Slobodana Šnajdera Norman Cohn: »U iščekivanju apokalipse«, Biblioteka Nasljedje, TIMpress, Zagreb 2012.

MILENARIZMI ILI POKUSI S KOMUNIZMOM

Iako Cohnov opus nije osobito velik, ovo je druga njegova knjiga koju recenziram u okviru svoje »Čitaonice«. I to onu koja je, kako čitam u bilješci urednika, »uvrštena među 100 najutjecajnijih knjiga 20. stoljeća«. Pazite, bavi se ta knjiga europskim srednjim vijekom i razinom pristupa upućena je povjesničarima kakav je i sam autor. Prva koju sam za vas pročitao temom nam je bliža u vremenu: »Europski unutrašnji demoni« (Europe's Inner Demons). A još bi nam bliža bila »Ovlaštenje za genocid« (Warrant for Genocide).

Pa ipak, u Cohnovu opusu baš je na naslov koji je za TIMpress preveden kao »U iščekivanju apokalipse« pala neka osobita rasvjeta i baš se on uzima kao kruna opusa Normana Rufusa Cohna (1915-2007).

Razmišljao sam zašto je tomu tako, zašto baš ta knjiga. U njezinu naslovu na izvorniku stoji riječ »pursuit« (The Pursuit of the Millennium), a ona znači koliko i »potraga«. Mislim da stoji u američkom Ustavu u kombinaciji sa srećom: on priznaje svakom smrtniku opravdanost njegove potrage za srećom (pursuit for happiness); to bi bilo nešto kao moralna filozofija. Ali čak i u najsvakidašnjim kategorijama vrijedi načelo da svi mi tražimo za sebe neki komadić sreće. A to načelo vrijedi osobito kad nas pogode ove ili one nesreće.

Marketing Sudnjeg dana

Cohnova knjiga je o toj »potrazi za srećom« u kontekstu europskog srednjovjekovlja. Svjetski uspjeh ove knjige ukazuje na to da je čovjek koji »jede današnju govedinu« (Brecht) jednako tako u potrazi za srećom (ona se uvijek odgađa) kao njegov srednjovjekovni parnjak za kojeg nas sile vjerovati da je živio u mraku. Nije li kraj drugoga milenija svuda po svijetu »raspirio« novi milenarizam? Ne podsjeća li to na provalu milenarizma na kraju prvog tisućljeća (Ortega y Grasset)? Nisu li nas upravo nedavna iščekivanja najavljene apokalipse, prema krivo pročitanoj kalendaru Maja, podsjetila da srednji vijek nije nikada prestao?

Nije li eksplozija vjerskih sljedbi i sekta, od kojih većina imaju neko svoje »računanje vremena«, te izriču proročanstva o njegovu kraju (apokalipse uglavnom terminiraju samo vrijeme kao takvo), dokaz da je čovjek »informatičkog doba« jednako tako u trajnoj potrazi za srećom kao i neandertalac, ali da se danas na »tržištu ideja« ova njegova potreba koristi kao neka roba? Jer i sekte se moraju prodati, baš kao i političari. Ako je nekoliko tisuća bogatih Rusa, krajem siječnja prošle godine, kupilo ulaznicu kako bi apokalipsu dočekali u nekom sovjetskom super-skloništu od nuklearnog udara, nije li to primjer uspješnog marketinga Sudnjeg dana?

Takve sam svoje ideje ispisivao na margini ove knjige, bogate referencama, a tako štire kad se radi o skončanju ovog ili onog pokreta, sekte, proroka... Gotovo u pravilu proroci su izgorjeli kao bukove cjepanice, nakon strašnih mučenja kakve su podnosili prvi kršćani. Oni su propovijedali ljubav, da bi u istome dahu naredivali uklanjanje naprimjer svećenstva; hvalili su milosrđe, ali su često prakticirali zatiranje onih manje oduševljenih. Ako su bili revolucionari, nisu bili ni svileni ni baršunasti. Bi li svijet njihovom pobjedom postao bolji? Bi li bio »spašen«? Nećemo spekulirati. Moć kraljeva i kneževa strašno ih je prognila, baš kao nekoć kršćane.

Paralelna povijest starog svijeta

Kršćane? Cohnova knjiga bavi se izvorima koji čuvaju neki trag apokaliptičkih nemira u srcu stare Europe, u Francuskoj i Engleskoj, ali ponajviše na prostoru koji zovemo Srednjom Europom. Naprimjer, češko je kraljevstvo za europski milenarizam važnije no što je bilo u »realnoj« europskoj povijesti. Otkrio sam silno zanimljivu optiku: prostori fantazmi kolektivnih projekcija, društvenih pokreta s revolucionarnim nabojima, koje su sve odreda vodili fantasti koje bi današnja psihijatrija pozatvarala na čuvane odjele umobolnica, žive neku svoju paralelnu povijest. To je povijest rasapa i poraza, a da nijedan od tih rasapa i poraza ni-

je bio konačan. Zašto? Zato što je ljudska nada neiskorjenjiva. Smrt na mučilima i lomači nije »dokrajčila« gotovo nijednog od proroka; svi su oni nastavili postojati u pamćenju ljudi koje su (za)vodili. Da stvar bude čudnija, vrlo često njihove religijske praklike, ostajući u kontekstu kršćanske civilizacije, svjesno su obrtale stare obrede ili su ih ukidale.

Tema Cohnove knjige isključivo su pokreti i nemiri unutar europskog kršćanstva, prema apokaliptički pokreti imaju svoje daleke korijene u židovstvu Starog Zavjeta. Cohn uspostavlja nešto poput kontinuiteta europskog milenarizma od ranog do kasnog srednjeg vijeka, i time zapravo ispisuje – to je upravo ono što je u ovoj knjizi tako uzbudljivo – cijelu jednu paralelnu povijest starog svijeta. U svojoj solidnoj gimnazijskoj naobrazbi naprimjer jedva da se mogu sjetiti ijednog podatka koji je iskopao Norman Cohn! Mi smo učili o pobjednicima, o kraljevima i kneževima; ako smo nešto učili o bunama i seljačkim ratovima, naravno da su i onda bili suspregnuti podaci o njihovoj religijskoj, profetskoj inspiraciji.

Cohn tvrdi da su marksističke interpretacije naprimjer seljačkih ratova (kakva je i naša Gupčeva buna) reducirale njihov smisao upravo u aspektu milenarijskih iščekivanja, tojest da su ih svele na shemu klasne borbe. Iako je udjel tih očekivanja evidentan, pa i presudan, nemoguće je s druge strane previdjeti činjenicu da su milenarijski pokreti, napose oni »uspješni«, bili nošeni valovima očaja iz dubina društva u kojim je dubinama bjesnjela glad – vjerojatno onaj osjećaj koji ljudsko biće, od svih drugih udesa, najviše ponižava.

Enciklopedija krivovjerja

Za sve je milenarijske pokrete, barem na deklarativnoj razini, karakterističan snažan poriv za jednaknošću, a za mnoge i program totalnog ukidanja svakog privatnog vlasništva. Možda bi onda bilo točnije reći da je

marksizam projicirao idejnu baštinu milenarijskih pokreta u svoj program, no što bi se moglo tvrditi da je obratno: da je svoj program klasne borbe projicirao unatrag, u apokaliptičke pokrete unutar obaju sljedbi europskog kršćanstva. Uostalom, kod Cohna mogu se naći elementi i jedne i druge tvrdnje; istina je, mislim, u kombinaciji obiju.

Doduše, anarhistički pokreti kakve poznajemo iz novije europske povijesti bili bi pozvaniji crpiti iz izvora, onih nezamučenih, srednjovjekovne europske apokaliptike od samoga marksizma. Ali revolucije, ponajprije, postojale su i prije Velike (francuske) koja nas je prisilila da »shematiziramo« revolucionarna iskustva uopće; to će reći, one su bogatiji društveni fenomen no što je to mislio novi vijek; povijest revolucija ne počinje 1789. godine. Već i Franju Asiškoga moramo smatrati revolucionarom, a kasnije, ako ne Luthera, a ono svakako Thomu Müntzera.

Cohn uostalom u podnaslovu ove prevažne knjige izrijekom govori o »revolucionarnim milenaristima i mističnim anarhistima u europskom srednjovjekovlju«. »Mistični anarhisti«, zar ne, ne bi se dobro gledali s marksistima »znanstvenog razdoblja«; ali bi našli potomke u američkom Novom dobu (New Age), uzgred posve neizlječivom fenomenu na »tržnici ideja« o spasu čovječanstva.

Kao u nekoj veličajnoj kavalkadi, listanjem Cohnove »enciklopedije krivovjerja« promiču likovi opsjednutih koji svi odreda, u istome dahu, završenom mnoštvu govore o potpunoj propasti i konačnom spasu. Cohn opisuje ključne impulse koji su golemu masu svijeta, svih klasa, od vrha do dna društva (često, uistinu, samoga dna) pokrenuli prema Jeruzalemu i Svetome grobu, tojest natjerali ih, često u mističnim ekstazama, da na se – kako se to govorilo – uzmu križ. Križarski ratovi, ne svi, ali najvažniji, bili su u stvari milenarijski pokreti već i zato što je svaki križar imao zajamčeno individualno spasenje, bez obzira koli-

ko će ljudskih bića (ali nevjernika) poklati.

Začudo, o pokretu masa koja je imala evidentno mističke impulse a u povijest je ušla kao dječja križarska vojna (prošle godine navršilo se točno 900 godina od tih događaja), Cohn govori samo usput. Ali zato iscrpno govori o pokretima iz dubina društva koji su imali revolucionarnu inspiraciju: ukidanje svakog traga privatnog vlasništva! (Križarski pohodi, bez obzira na religioznu inspiraciju, bili su pljačkaški pohodi u svrhu zadobivanja privatnog vlasništva nad plijenom).

Cohnova kavalkada

Uvijek su se u vremenima teške oskudice, u gladnim godinama, u doba kuge i drugih pošasti kao što su bili pustošeci ratovi, javljali sve novi i novi mesije; Židovi bi rekli, oni su izašli iz svoje skrivenosti te su se objavili narodu. Popis takvih mesija gotovo je beskrajn, kao što je gotovo beskrajno strpljenje (tu mo-

ra biti i strasti) britanskog povjesničara, koji se dao u potragu za tragovima koje su često prebrisali moćni interesi... a ono što ostaje u pamćenju naroda možda je neuništivo, ali je jako duboko zakopano. Rijetki tragovi ostali su u arhivima inkvizicija, u kronikama moćnika i njihove vlasti. Nada je, rekao sam, neuništiva ali

krhka. Ona je znala buknući kao nejasno sjećanje na bolje – postojani mit o zlatnom dobu koji njeguju svi narodi i sve civilizacije na Zemlji govori o tome – pa su proroci i mesije ujedno oni koji kreću nekim posve novim putem, kao i oni koji obnavljaju nešto što je, vjeruje se, davno bilo. Oni su dakle istodobno i apsolutni inovatori i tradicionalisti.

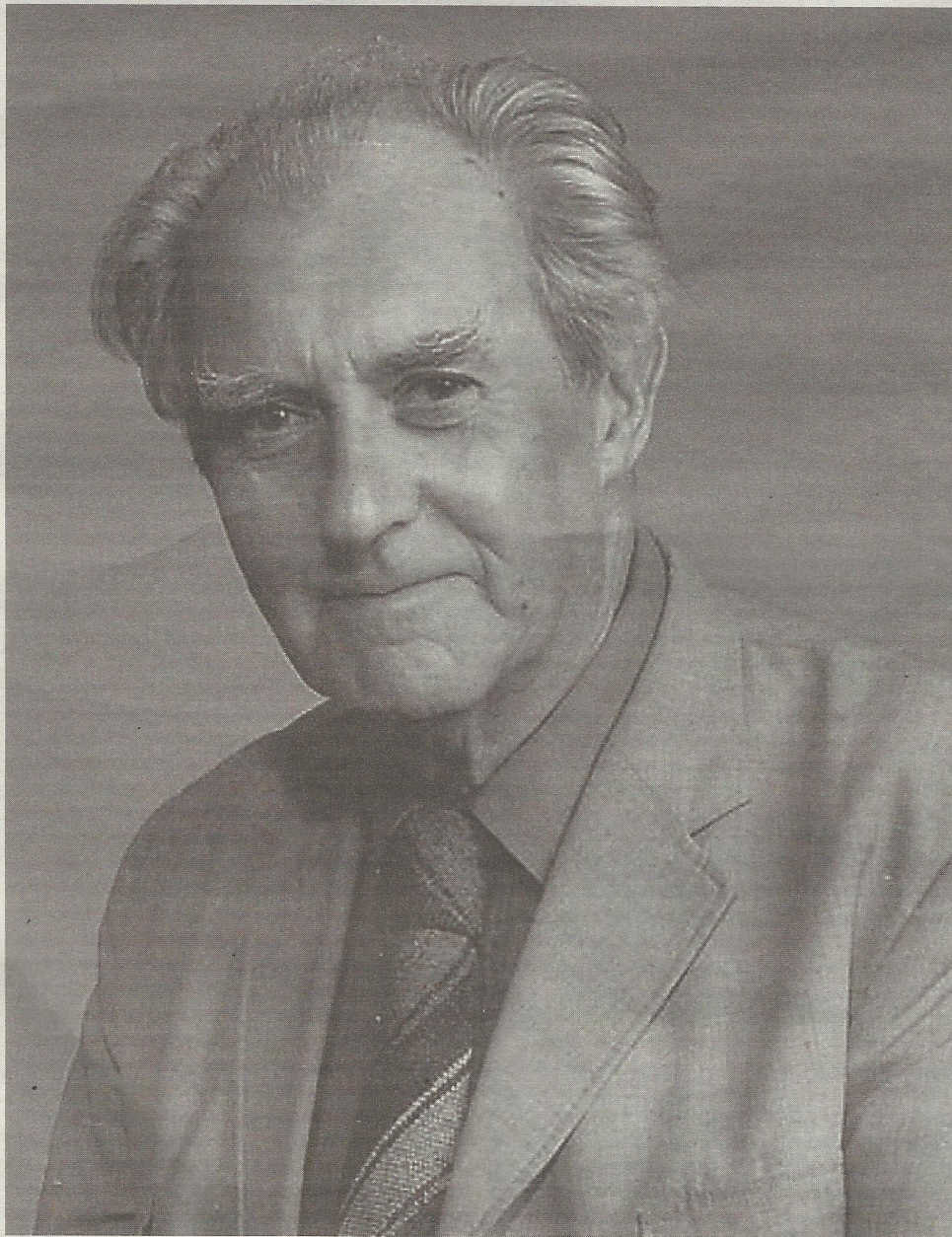
U toj Cohnovoj kavalkadi, kao u vremeplovu, promiču dakle begardi i begine (čije sam cijelo naselje vidio u Belgiji i bilo je u tome nečeg dirljivog), turlipini, pauperi, flagelanti, taboriti, češki husiti, anabaptisti, »upućeni slobodnog duha«, e tutti quanti – koji su svi imali svoje mesije, a mesije, vrlo često, pismena koja su im pala s neba kao potvrda njihove izvrsnosti i opunomoćenje da spase svijet koji ide kraju – tako reći na određeni dan i sat.

Cohn naravno opisuje i skončanje ovog ili onog pokreta, iz razloga izvanjskog pritiska vojne premoći kraljeva, kneževa i vjerskih poglavara službene crkve; ali često opisuje i neuspjehe koje bismo mogli smatrati »doktrinarnim«, njihovim vlastitim, imanentnim samom pokretu. Mnogi od tih pokreta bijahu pokusi s komunizmom. Da, s komunizmom, kakav je, između ostaloga, najavljen u četvrti knjizi Djela apostolskih, dakle, knjizi Novoga zavjeta.

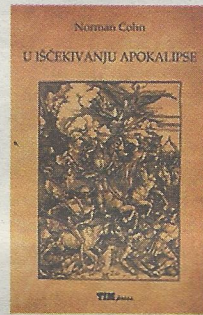
Uistinu, čini se da uz židovsku ranu apokaliptičku literaturu koja spada u duhovni ambijent Staroga zavjeta (Pentateuha, ali osobito Knjige proroka Danijela), upravo to mjesto iz Novoga zavjeta moramo smatrati glavnim ideološkim promotorom srednjovjekovnih ideja o jednakosti svih smrtnika, dakako uz Ivanovu Apokalipsu. Ne mogu odoljeti a da ne citiram to mjesto: »Mnoštvo je vjernika bilo jedno srce i jedna duša. Nitko nije nazivao svojim ono što mu je pripadalo, već je među njima sve bilo zajedničko. Među njima dakako nitko nije oskudijevao...« (Djela, knj. 4, 32-35).

Svakome prema potrebi

Naravno, ovo je prakomunizam kršćanskih katakombi, jedne strašno progone vjere; ideja jednakosti jačala je otpor progone i mučenja. Uzimajući ovaj izvor kao ključan za većinu milenarijskih pokreta, Cohn ne propušta priliku blago se narugati nećemu što bismo danas krstili kao »osveta utopije«. Siromašni i svega potrebni proglasili su opću jednakost, ali time nisu nadvladali oskudicu; jer nisu znali, ili čak nisu htjeli, držeci se Božjim stvorovima, organizirati proizvodnju materijalnih dobara. Otud nisu imalo što dijeliti. Mnogi su onda počeli pljačkati, često i svoje najodanije sljedbenike. Tako bi se proklamirana jednakost ubrzo izvrgla u svoju suprotnost, pa bi »milenaristi« dobili svoju »nomenklaturu«.



Kontinuitet europskog milenarizma od ranog do kasnog srednjeg vijeka – Norman Cohn



Mediteran

Svjetski uspjeh ove knjige ukazuje na to da je čovjek koji »jede današnju govedinu« (Brecht) jednako tako u potrazi za srećom kao njegov srednjovjekovni parnjak za kojeg nas sile vjerovati da je živio u mraku

Iako je prvo izdanje ove Cohnove knjige objavljeno već daleke 1961. godine, tojest kada rasap »komunizma« još nije bio stavljen na dnevni red, nemoguće je u tim redovima previdjeti podrugivanje Zapadnjaka ekonomskim teškoćama istočnog bloka. SSSR hitao je u svemir, ali nije bio u stanju proizvesti usisavač za prašinu. Međutim, ta 4. knjiga Djela apostolskih, ključna, kako sam rekao, inspiracija egalitarnog milenarizma unutar europskog kršćanstva, završava ovako: »...među njima nitko nije oskudijevao, jer bi svi posjednici zemljišta i kuća to prodavali te novac od prodanih stvari donosili i stavljali pred noge apostolima. Tada se to dijelilo svakome prema njegovim potrebama« (op.cit. 32). Pamtimo iz doba kad su nam »predavali« komunizam: »Svakome prema potrebama!«

Marksizam je, naravno, jako uzimao u obzir ovu potisnutu povijest Europe, čak iako je ona, sve do Cohnovih uvida (oni su zapravo nešto kao enciklopedijska sinteza), bila slabo poznata. Engelsov »Seljački rat u Njemačkoj« izašao je točno stotinu godina prije Cohnove knjige. Od novijih marksista (tzv. tople struje) nemimolazan je izvor Ernst Bloch, čija je knjiga »Thoma Müntzer kao teolog revolucije« objavljena već 1921. Bloch je, više od svih marksista, i svih novijih autora i filozofa uopće, pisao o neuništivoj snazi ljudske nade koju se ne može konačno podjarmiti ili na neki drugi način uništiti. Ona je nepotkupljiva i uvijek će iznova njezin vrutak sunuti uvis, često baš onda kada je sve protiv nje; dogodit će se to, naprimjer, u »teologiji oslobođenja«.

Rok trajanja

Za milenarizam potrebna je jedna osobita koncepcija vremena koju je naša civilizacija baštinila od judeo-kršćanstva. Ne zaboravimo da su apostoli čvrsto vjerovali da će Sudnji dan i početak Božjeg kraljevstva nastupiti još za njihovih života. Onda je sve dospjelo u neki režim odgode koji traje do danas. U međuvremenu, svaka bi »okruglija« godina bila oglašena kao siguran kraj svijeta. No svijet zasad preživljava. Profeti i mesije koje popisuje Cohn često su slijedili apostole u tome što su kraj svijeta najavljivali kao neposredan događaj koji samo što nije, potpuno bez obzira na »grbavost« ovog ili onog datuma.

Zanimljivo je da je većina njih te svoje najave lako preživjela. Malo koji mesija stradao bi od pripadnika vlastite sljedbe. Većinu su ih zgromile armije kraljeva i kneževa, često i one koje su izravno vodili biskupi i drugi Božji namjesnici. Kao i u svemu drugome, i na ovom je području, dakle području gdje vlada prva i posljednja pitanja, bjesnila konkurencija. Crkva je imala svoj službeni milenarizam, te ga njeguje i danas. Na svakom obrednom ukopu svi prisutni bivaju podsjećani na taj kršćanski milenarizam. Valjda vam je jasno da to nije tema Cohnove knjige. Naravno da je svaki drugi »izračun« službena crkva, bilo rimska, bilo Lutherova, držala ugrozom svojih temelja. Tu nikakve milosti nije bilo. Novi mesije stradavali bi od ruke vrlo stare inkvizicije. To da ovaj ili onaj prorok strada od ruku sljedbenika pojava je novijega doba, a osobito je karakteristična za staljinizam. Jedan od krivih proroka koji je uveo svoje računanje vremena bijaše Adolf Hitler. Ono milenarijsko u njegovom »izračunu« bilo je to što je svoj Reich izračunao na tisuću godina. Trajao je 12.

Većina mesija koje opisuje Cohn imala je bolje i dulje »karijere«, i nitko od njih nije skončao svoj život samospaljivanjem; ako su spaljeni, spaljeni su kao Jan Hus, onaj češki svećenik i novi mesija koji je blagoslovio neuku staricu što mu pod noge donosi bukove cjepanice kako bi bolje izgorio.

Ipak, u osnovi milenarijskih pokreta stoji vrutak ljudske nade. O tome je pak Ernst Bloch ispisao monumentalno djelo – »Princip Nada«, i neki se primjeri Cohna i Blocha preklapaju. Blocha nema u Cohnovoj knjizi, a više ga ne možemo pitati zašto. Nema veze, princip ljudske nade jedan je i jedinstven; nikada neće ljudi prestati snivati o boljem svijetu, a napose ne bi prestali sanjati onda kad bi taj svijet nekim slučajem bio »spašen«.

Izdavač nas je i opet obradovao vrlo važnom i pomno uređenom knjigom. Za TIMpress preveo ju je Hrvoje Gračanin.